

УДК 911:3

Сліпчук А.О.,
аспірант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У процесі написання статті розкрита сутність історико-географічних передумов формування сучасного стану трудового потенціалу Волинської області та особливості демографічної складової частини разом із загальним описом економічної історії області.

Ключові слова: трудовий потенціал, історико-географічні передумови, потенціал, ретроспективний аналіз, формування.

В процессе написания статьи раскрыта сущность историко-географических предпосылок формирования современного состояния трудового потенциала Волынской области и особенности демографической составляющей наряду с общим описанием экономической истории области.

Ключевые слова: трудовой потенциал, историко-географические предпосылки, потенциал, ретроспективный анализ, формирование.

Slipchuk A.O. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF LABOR POTENTIAL FORMATION IN THE VOLYN REGION

In the process of writing the article, the essence of historical and hegoricheskies prerequisites for the formation of the current state of labor potential of the Volyn region, and the features of the demographic component together with the general description of the economic history of the region are revealed.

In the 90 years of the twentieth century. the labor potential of the Volyn region entered a qualitatively new phase. The demographic transition was completed completely and, as a result, fertility rates decreased and mortality rates increased. For the first time, the Volyn region faced with problems of population reduction due to negative natural growth. The situation was considerably aggravated by unfavorable socio-economic and political phenomena in society, which were conditioned by the collapse of the USSR, market reforms, closure of enterprises, falling of living standards of the population, the appearance of mass unemployment, etc. The population of the Volyn region faced with the problems of survival. As a result of the aforementioned, mass labor migration was carried out abroad for the purpose of obtaining means of subsistence. A particularly threatening situation was observed in rural areas. The elimination of the collective farm system without real alternative ways of development has put most of the rural population below the poverty line. Not much better was the situation in small and medium-sized cities. The population of the Volyn region became mass-travel abroad for "making money". In the 1990's and 2000's, the main countries of Volyn labor migration were Russia, Belarus, Italy, Portugal, Germany, Poland. The largest number of migrant workers was accepted by Russia. After the aggravation of Ukrainian-Russian relations and Russian aggression in Crimea and eastern Ukraine, the number of migrant workers in Russia has significantly decreased. Now Volynians spend the most on work in Poland, the Czech Republic, Italy and other EU countries.

Key words: labor potential, historical and geographical preconditions, potential, retrospective analysis, formation.

Постановка проблеми. Кожне явище чи процес має більш чи менш тривалий період становлення та розвитку. Не є винятком і трудовий потенціал. Його сучасний стан сформований тривалою історією. Щоб краще зрозуміти сучасні проблеми функціонування трудового потенціалу, слід зробити ретроспективний аналіз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням трудового потенціалу Волинської області вчені сьогодення не надають значної уваги, із чим пов'язано багато факторів,

зокрема недостовірність статистичних даних та відсутність достовірних статистичних даних про закордонні трудові міграції населення України.

Постановка завдання:

- 1) сформувати історико-географічні передумови формування трудового потенціалу;
- 2) розкрити передумови формування трудового потенціалу;
- 3) проаналізувати сутність передумов формування сучасного стану трудового потенціалу Волинської області.

Виклад основного матеріалу. Згідно з одним із найважливіших для географії філософських принципів взаємообумовленості, взаємозв'язку та причинності кожне явище чи процес має більш чи менш тривалий період становлення та розвитку. Не є винятком і трудовий потенціал. Його сучасний стан сформований тривалою історією. Щоб краще зрозуміти сучасні проблеми функціонування трудового потенціалу, слід зробити ретроспективний аналіз демографічної складової частини разом із загальним описом економічної історії області.

Ретроспективний аналіз можна продовжувати як завгодно далеко в минуле. Але чим давніші події – тим менш помітний вплив вони мають. Тому з упевненістю можна констатувати, що сучасний стан ТП Волинської області сформований переважно в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Ключовими подіями, які сформували сучасний стан ТП Волинської області, були:

- 1) Друга світова війна та її наслідки;
- 2) масовий виїзд населення за межі області в 50–80 рр. ХХ ст.;
- 3) індустріалізація господарства області в 60–80 рр. ХХ ст.;
- 4) інтенсивні урбанізаційні процеси в межах самої області;
- 5) депопуляційні процеси кінця ХХ – початку ХІХ ст.;
- 6) масова закордонна трудова міграція населення Волинської області в кінці ХХ – на початку ХІХ ст.

Величезних невідновлюваних втрат зазнало населення Волинської області внаслідок Другої світової війни 1939–1945 рр. Інтенсивні тривалі бойові дії, прямі втрати населення в результаті бойових дій (убиті та померлі від поранень), зниження показників народжуваності та підвищення смертності в результаті загальної несприятливої соціально-економічної та політичної ситуації, ненароджене покоління, інтенсивні міграційні рухи – все це призвело до величезних втрат населення. Про якісь точні цифри говорити не доводиться – ми навіть не знаємо точних даних про втрати СРСР у війні (в різних джерелах наводяться від 26 до 43,3 млн. осіб). За даними Головного управління статистики у Волинській області, станом на 1.01.1941 р. у Волинській області

проживало 1 млн. 64 тис. осіб. Досягнути цього показника вдалося лише після проголошення Незалежності України в 1991 р. Волинській області знадобилося 46 років, щоб досягнути рівня довоєнної чисельності населення та компенсувати втрати в Другій світовій війні.

Друга світова війна призвела до надзвичайно інтенсивних міграційних процесів на території Волинської області. Деякі із цих міграцій були тимчасовими, і населення пізніше повернулося до місця свого проживання, а деякі були безповоротні. На формування чисельності населення всередині ХХ ст. найбільший вплив мали такі міграційні процеси: вивезення частини населення на примусові роботи до Німеччини в 1941–1944 рр., масові депортації цілих груп населення до таборів ГУЛАГу, обмін населенням між СРСР та Польщею, збільшення російської присутності внаслідок міграцій військових керівників, інженерів і т.п. [3, с. 31].

Волинська область завжди характеризувалася високими в межах України показниками народжуваності та природного приросту, які формували сприятливу демографічну ситуацію. Виникає питання, чому область досягла довоєнного рівня населення лише через майже півстоліття. Поясненням цьому є інтенсивні міграційні потоки, спрямовані за межі області у 50–80 рр. ХХ ст. У той час Україна перебувала в складі СРСР, великі простори якого були або малозаселеними, або й не заселеними зовсім. Проводилася державна політика заселення територій за Уралом, де є багаті поклади різноманітних корисних копалин. Цей процес називався «перерозподілом трудових ресурсів». Стихійність міграцій як процесу відкидалася взагалі, в Радянському Союзі на офіційному рівні існували лише планові керовані міграції. Із територій, де був надлишок населення (трудо-вих ресурсів), державою заохочувалися та всіляко стимулювалися міграції до малозаселених територій із браком трудових ресурсів.

Як наслідок, молоде працездатне населення Волинської області брало активну участь в освоєнні цілини (територія сучасного Казахстану), Далекого Сходу, споруджувало новобудови в Сибіру, працювало на лісорозробках та нафтових промислах Півночі та ін. Спостерігався активний відтік населення й у межах

України. Волиняни виїжджали працювати в колгоспи до степових областей України, на шахти Донбасу та ін.

Із кінця 50-х рр. ХХ ст. у Волинській області спостерігається негативне сальдо міграцій населення. У 1960-х рр. цей показник був порівняно невисокий близько: 2 тис. осіб на рік. У 1970–1980-х рр. сальдо міграції населення Волинської області становило в середньому -4,2 тис. осіб на рік. За період 1970–1990 рр. Волинську область залишило 88,9 тис. осіб [3, с. 34].

Незважаючи на значний відтік населення, загальна демографічна ситуація в регіоні продовжувала залишатися сприятливою. В області спостерігалися високі показники природного приросту населення. Так, за період 1970–1990 рр. середньорічні показники природного приросту населення становили +7,6 тис. осіб. За цей період населення області мало б зрости на 159,7 тис. осіб. Проте через негативне сальдо міграції (-88,9 тис. осіб) населення збільшилося лише на 70,8 тис. осіб. Тобто близько 55% природного приросту «виїжджало» за межі області [3, с. 34].

Важливим економічним чинником, що призвів до значних трансформацій трудового потенціалу Волинської області, була індустріалізація господарства регіону в другій половині ХХ ст. Індустріалізація розуміється як інтенсивний розвиток промисловості, збільшення її частки в економіці та, як наслідок, зменшення частки аграрного сектору. Це призвело до докорінних змін у структурі зайнятості населення (зростання кількості зайнятих у промисловості та сфері послуг), професійному складі кадрів, системі розселення (поява нових та інтенсивний розвиток уже існуючих міських населених пунктів).

Найінтенсивніше процеси індустріалізації у Волинській області відбувалися у 50–70 рр. ХХ ст. Були створені нові галузі промисловості: вугільна (розробка Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну), машинобудування (Луцький автомобільний завод, Луцький державний підшипниковий завод № 28), приладобудування, електротехнічне машинобудування, сільськогосподарське машинобудування (заводи «Ковельсільмаш» і «Рожищферммаш»). Значного розвитку набула легка

промисловість. Зокрема, було побудовано Нововолинську прядильну фабрику та Луцький шовковий комбінат. Особливо інтенсивно розвивалася хімічна промисловість на початку 70-х рр. ХХ ст. (Луцький завод виробів із пластмас, Луцький завод синтетичних шкір, Луцький картонно-рубероїдний завод) [1; 4].

У галузевій структурі промисловості за 1950–1980 рр. відбулися суттєві позитивні зміни. До 1990 р. вагоме значення в індустріалізації області мало зростання питомої ваги в загальному обсязі випуску промислової продукції галузей машинобудування та металообробки, легкої, хімічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів під час зниження частки галузей харчової, лісової та деревообробної промисловості [2].

У кінці 80-х рр. ХХ ст. кризові явища в Радянському суспільстві в цілому й у промисловості зокрема досягли своєї кульмінації. Розпочалася затяжна соціально-економічна криза, яка триває й донині. Особливо болісно вона позначилася на промисловості Волинської області. Матеріало- та енергомістка, неконкурентоспроможна промисловість після розпаду традиційних зв'язків та втрат колишніх ринків збуту швидко деградувала. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у Волинській області відбувся процес деіндустріалізації – зменшення абсолютних показників та частки промисловості в економіці. Область із індустріально-аграрної стала аграрно-індустріальною [2].

Одним із наслідків індустріалізації є урбанізація – збільшення ролі міст у житті суспільства, оскільки промислові підприємства розташовуються переважно в міських населених пунктах. Упродовж другої половини ХХ ст. рівень урбанізації Волинської області постійно зростав з 14,7% у 1950 р. до 52,3% у 1991 р. Відбувся внутрішній перерозподіл населення всередині області. Населення міст зростало, насамперед, за рахунок інтенсивного міграційного приросту з навколишніх сіл. Іншим моментом було включення сільських населених пунктів до складу міст. Наприклад, у топоніміці Луцька збереглися назви сіл Красне, Гуца, Кічкарівка, Теремно та ін.

Твердження про те, що населення міст та смт області зростало внаслідок міграцій із сільської місцевості ілюструють такі цифри: впродовж

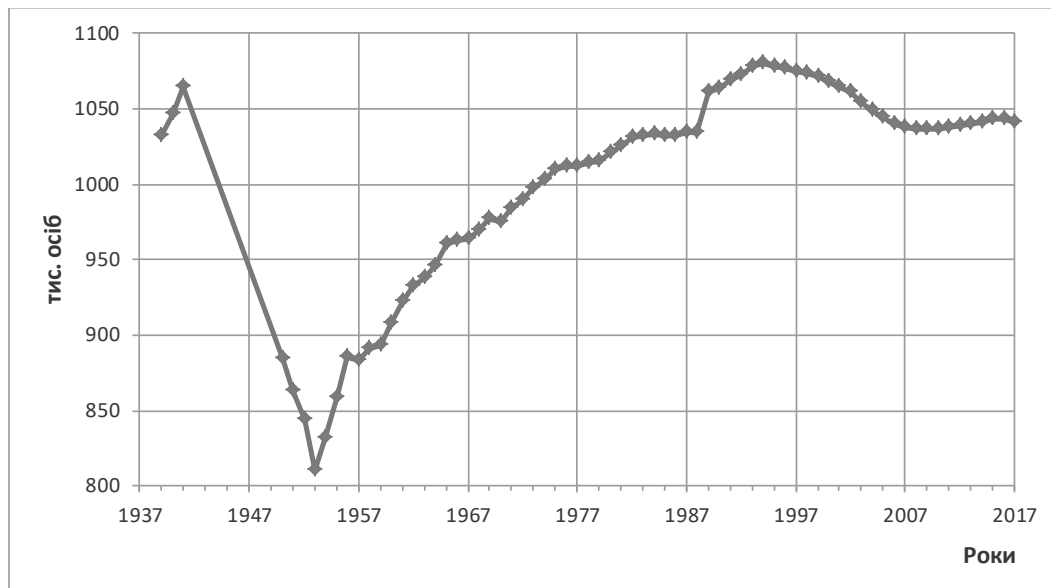

Рис. 1. Динаміка чисельності населення Волинської області у 1939–2017 рр.

1970–1990 рр. міське населення Волинської області внаслідок природного та механічного приросту зросло на 223,7 тис. осіб, причому 51,9% припадає на міграції населення. Для сільської місцевості спостерігається діаметрально протилежна картина. За той же період загальне сальдо міграції сільського населення склало -205 1 тис. осіб [3]. За результатами перепису населення 1989 р., мігранти (тобто особи, які народилися за межами населеного пункту) становили 57,7% міського населення та лише 18,6% сільського.

Отже, індустріалізація господарства та урбанізація призвели до значних змін у загальній чисельності та структурі трудового потенціалу Волинської області.

У 90-х роках ХХ ст. трудовий потенціал Волинської області увійшов у якісно нову фазу. Повністю завершився демографічний перехід і, як наслідок, знизилися показники народжуваності та зросли показники смертності населення. Волинська область уперше зіткнулася з проблемами зменшення чисельності населення внаслідок від'ємного природного приросту. Ситуація значно ускладнювалася несприятливими соціально-економічними і політичними явищами в суспільстві, які були зумовлені розпадом СРСР, ринковими реформами, закриттям підприємств, падінням рівня життя населення, появою масового безробіття та ін.

Населення Волинської області стикнулося з проблемами виживання. Наслідком вищесказаного стали масові трудові закордонні міграції населення з метою отримання коштів для існування. Особливо загрозлива ситуація спостерігалася в сільській місцевості. Ліквідація колгоспної системи без реальних альтернативних шляхів розвитку поставила більшість сільського населення за межу бідності. Не набагато краща ситуація була і в малих та середніх містах. Населення Волинської області стало масово їздити за кордон «на заробітки». У 1990-х та 2000-х рр. головними країнами волинської трудової міграції були Росія, Білорусь, Італія, Португалія, Німеччина, Польща. Найбільше трудових мігрантів приймала Росія. Після загострення українсько-російських стосунків та російського агресії в Криму і на сході України кількість трудових мігрантів у Росії значно зменшилася. Зараз волиняни найбільше на роботу їздять до Польщі, Чехії, Італії та інших країн ЄС.

Найпершим показником, що характеризує стан ТП регіону, є чисельність населення. Загальна чисельність населення Волинської області мала помітні коливання впродовж останніх 80 років. Вирішальний вплив на цей показник мала Друга світова війна та її наслідки. Станом на 1.01.41 р. населення Волинської області складало 1064,0 тис. осіб (рис. 1).

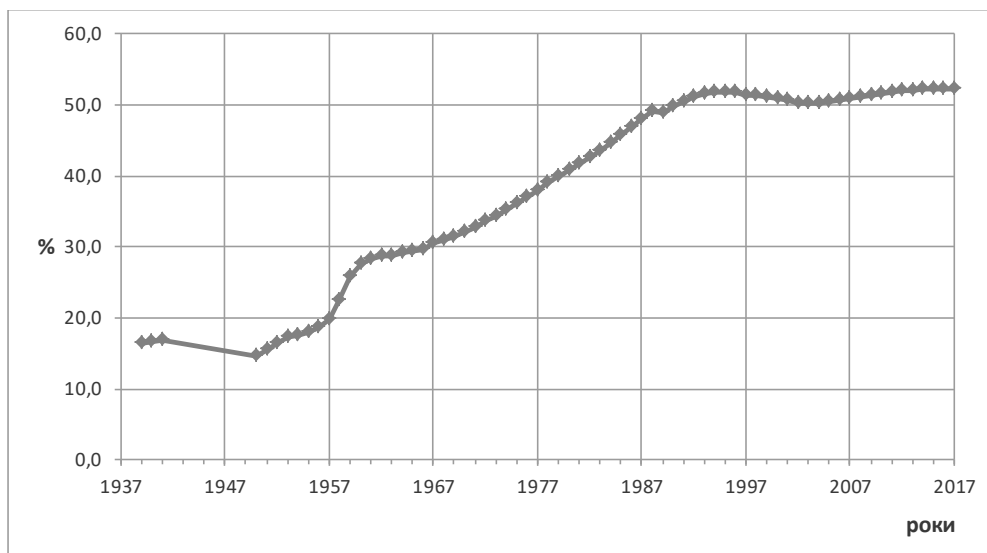

Рис. 2. Динаміка рівня урбанізації Волинської області у 1939–2017 рр.

Потім, майже на десятиріччя, статистичні дані зникають. Перша офіційна статистична інформація з'являється у 1950 р. – 884,0 тис. осіб, що складало лише 83,1% від довоєнного рівня. Великі демографічні втрати у війні, ненароджене покоління, складна соціально-економічна ситуація в регіоні призвела до того, що чисельність населення продовжувала скорочуватися і в післявоєнні роки. Абсолютного мінімуму чисельність населення Волинської області досягло в 1953 р. (810,9 тис. осіб, 76,2% від довоєнного рівня).

Важливим показником, який характеризує рівень соціально-економічного розвитку та стан трудового потенціалу, є урбанізація території. У 1939 р. Волинська область була слабоурбанізованою аграрною територією. Рівень урбанізації становив 16,4% (рис. 2.). Після війни, в 1950 р. цей показник ще понизився до 14,7%. Існує закономірність: у несприятливі роки рівень урбанізації знижується, оскільки частина населення виїжджає в сільську місцевість, де вартість життя нижча. Із 1950 р. і по сьогодні спостерігається загальна тенденція до зростання рівня урбанізації Волинської області. За період 1950–2018 р. рівень урбанізації зріс на 37,6% і сягнув 52,3%. Особливо інтенсивно міське населення зростало в 1950-х рр. За 1950–1960 рр. рівень урбанізації збільшився на 13,0% (майже у 2 рази) і сягнув показника 27,7%. У 60-х роках ХХ ст. темпи урбанізації дещо

сповільнилися – 3,8%. У 1970-х та 1980-х рр. темпи урбанізації знову прискорилися і становили близько 8% за кожне десятиріччя.

У 1990 р. чисельність міського населення зрівнялася із сільським, тобто рівень урбанізації досягнув відмітки 50%. Зростання показника тривало до 1995 р. Через складну соціально-економічну ситуацію в країні з 1995 р. відбувалося зменшення показника до 50,2% у 2002–2003 рр. Із 2003 р. спостерігається деяке зростання рівня урбанізації, яке триває й донині (52,3% у 2017 р.). Щоправда, темпи зростання незначні: за 13 р. (2003–2017 рр.) показник зріс лише на 2,0%. Загалом, після 1990 р. рівень урбанізації Волинської області стабілізувався на відмітці 50-52%, і помітних коливань не спостерігалось. Отже, рівень урбанізації є важливим індикатором загальної соціально-економічної ситуації в регіоні та стану трудового потенціалу.

На формування трудового потенціалу вирішальне значення мають демографічні показники: народжуваність, смертність, їх результуюча природний приріст, сальдо міграції. Проаналізуємо їх для Волинської області в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У волинській області коефіцієнт народжуваності мав загальну тенденцію до зменшення (рис. 3). Найвищі його значення спостерігалися в 1950-х рр. (26,2‰ у 1958 р., що майже удвічі перевищує сучасний показник). Це пояснюється

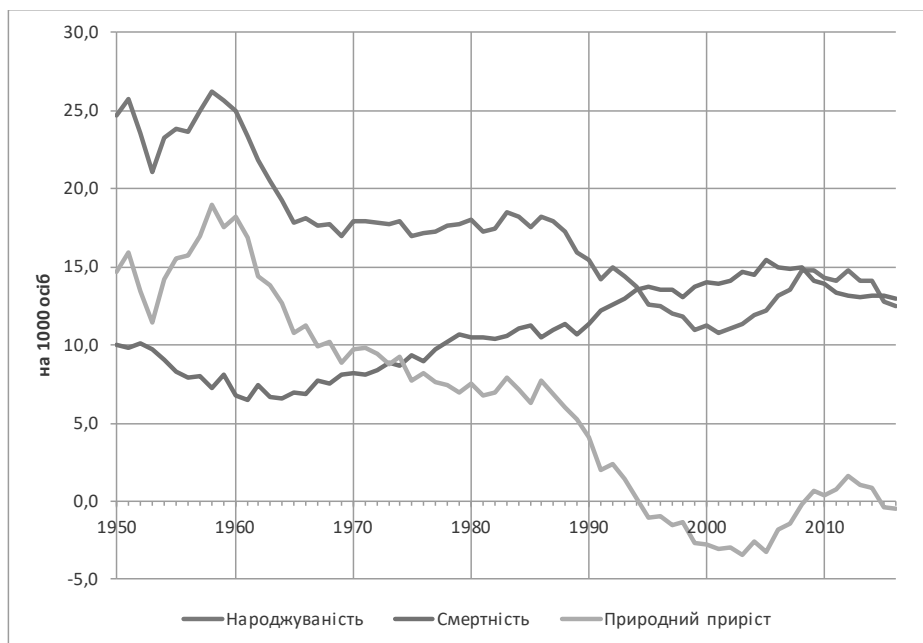

Рис. 3. Основні демографічні показники Волинської області у 1950–2016 рр.

компенсаційними процесами, які спостерігаються в суспільстві після значних демографічних втрат. У кінці 50-х – першій половині 60-х рр. XX ст. відмічається значне падіння рівня народжуваності. Наступні 20 р. цей показник змінювався мало і коливався в межах 17–18‰. Через несприятливі соціально-економічні процеси («перебудова», ринкові трансформації) з 1986 р. відбувається помітне зниження рівня народжуваності з 18,2 ‰ до 10,8 ‰ у 2001 р. (абсолютний мінімум за період дослідження). Після певного покращення соціально-економічної ситуації в країні у 2000-х рр. народжуваність почала зростати і сягнула позначки 14,8‰ у 2008 р. Після 2009 р. коефіцієнт народжуваності має тенденцію до зменшення.

Іншим важливим показником, що впливає на формування трудового потенціалу, є міграції. Показник сальдо міграції населення Волинської області має набагато більші коливання в порівнянні з показником природного руху, оскільки міграції – це соціально-економічне явище, а не демографічне, для яких характерна певна інерційність. До 1990 р. сальдо міграції було від'ємним (рис. 3). Праценадлишкова Волинська область «віддавала» населення іншим регіонам. Після розпаду СРСР активізували міграційні процеси, українці поверталися на свою Бать-

ківщину з інших республік. Як наслідок – міграційний приріст населення в першій половині 1990-х рр. У 1994–2007 рр. сальдо міграцій населення – від'ємне (в середньому -1,6 ‰ за рік). Із 2008 р. коефіцієнт сальдо міграцій населення коливається поблизу 0.

Висновки. Отже, трудовий потенціал населення Волинської області має тривалу історію становлення та розвитку. Ключовими подіями в його формуванні були Друга світова війна, індустріалізація, інтенсивні міграційні процеси, різке зниження рівня життя населення та несприятливі процеси в економіці у 90-х рр. XX ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атласі історії та культури Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зузук. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. 112 с.
2. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. Луцьк: РВВ ВДУ, 1997. 448 с.
3. Пугач С.О. Міграції населення Волинської області : суспільно-географічний аналіз: монографія. Луцьк: ПФ «Смарагд», 2012. 190 с.
4. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: [кол. моногр.] / [В.О. Фесюк, С.О. Пугач, А.М. Слашук та ін.]; за ред. В.О. Фесюка. К.: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2016. 316 с.
5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 444 с.